

• RECENZIE A ANOTÁCIE •

CHERTKOVSKAYA, E. – PAULSSON, A. – BARCA, S.: **Towards a Political Economy of Degrowth**. London – New York : Rowman and Littlefield International, 2019, 271 s., ISBN 9781786608963.

Vydavateľstvo Rowman & Littlefield International vydalo ďalšiu z radu svojich publikácií prepájajúcich radikálne ekologické myšlienky s ekonomickou perspektívou. V úvode editori vychádzajú z premisy, že *rast* je základom našej reality, prevládajúcou atmosférou, ktorá obmedzuje naše myslenie a konanie. Rast nie je dokonalým systémom, ale je považovaný za jediný systém, ktorý je kompatibilný s ľudskou prirodzenosťou a ekonomickými zákonmi. V tomto zmysle je plne depolitizovaným konceptom a *nerast* sa usiluje o jeho politizáciu. Základom tejto politizácie potom podľa autorov musí byť premyslenie nerastovej politickej ekonómie: Ako by mohla vyzerat' nerastová politická ekonómia, aká politická ekonómia by podporila hnutie nerastu? Tieto základné otázky si kladú editori knihy.

Východiskovým bodom je pre nich koncept *rôznych ekonomík* od autoriek Gibson a Graham. Tie sa snažia o antiesencialistické porozumenie kapitalizmu, ktoré odmieta kapitálocentrizmus a na jeho miesto kladie rôznorodé vnímanie ekonomiky, zároveň sa usiluje o slabé teoretizovanie – odpútanie sa od veľkých teórií a ich nahradenie hutným analytickým opisom. Nerast nepovažuje trhové operácie za základ ekonomiky, ale za súčasť našich životov, v ktorých sa dá nájsť aj starostlivosť, spo-

lupráca, vzájomná pomoc, solidarita a ďalšie ekonomické formy organizácie našej spoločnosti.

Editori argumentujú v prospech vytvorenia vlastného politicko-ekonomického jazyka, ktorý dokáže byť realistickou náhradou toho súčasného a dokáže nájsť napojenie na štát. Jedným z hlavných problémov je chýbajúca časť spoločnosti, ktorá by nerast prijala za svoj, ako to bolo v prípade marxizmu a komunistických strán. Základnými prvkami sú napr. upustenie od HDP, daň z uhlíka, základný a maximálny príjem či kratší pracovný čas.

Spôsobom, ako k tomu prísť, by mal byť nomádický utopianizmus. Predpokladá existenciu akéhosi konečného stavu, avšak dôraz kladie na proces, v ktorom umožňuje pluralitu a otvorenosť (seba)kritike.

Prvá kapitola analyzuje históriu rastu na podklade dvoch protagonistov – Simona Kuznetsa a menej známeho akademika manažmentu Jay W. Forrestera. Kapitola reprodukuje známe informácie o Kuznetsovi vrátane jeho kritiky rastu. Kuznets však napriek všetkej ambivalentnosti napokon rast považoval za dobrý. Autor kapitoly Alexander Paulsson ukazuje, že Kuznets považoval za dôležité determinanty rastu inštitúcie, predpovedajúc vznik inštitucionálnej ekonómie. Forrester študoval systémy a jeho práca *Svetová dynamika* bola základom pre správu *Limity rastu* Rímskeho klubu. Kapitola je deskriptívna a ďalej opisuje sklamanie zo slabého dosahu *Limitov rastu* na strane Forrestera a ďalších. V závere zdôrazňuje podobnosť Kuznetsovho a Forresterovho

myslenia založeného na vládnutí v prospech armády alebo v priebehu vojny, na (zdanlivo) objektívnych mierkach spojených so systémovou perspektívou a na lineárnej (teda nie cyklickej) perspektíve. Avšak zatiaľ čo Kuznets sa nikdy neobával rastu obyvateľstva, Forrester zaujal presne opačnú pozíciu, a kým Kuznets operoval v národnom štáte ako systéme, Forrester vo svetovom systéme.

Hubert Buch-Hansen v druhej kapitole kritizuje komparatívnu politickú ekonómiu za ignorovanie ekologickej problematiky rastu. Akademiici venujúci sa komparatívnej politickej ekonómii považujú rôzne inštitucionálne nastavenia usilujúce sa o rast za žiaduce. Rast je meradlom úspechu rôznych typov kapitalizmu. Autor navrhuje, aby komparatívna politická ekonómia analyzovala rôzne spôsoby zabezpečovania udržateľnosti a zmiňuje sa o ekodedinách a tranzičných iniciatívach ako alternatívach. Tie však samy o sebe nestačia, pretože existujú v kapitalizme, ktorý im dominuje.

Tretia kapitola Emanuela Leonardiho vysvetľuje kontext ekologického myslenia Andrého Gorza, ktoré vníma ako socio-politickú interpretáciu deštrukcie životného prostredia. *„Kľúčová dôležitosť fyzických limitov rastu nespočíva v nových obmedzeniach, ktoré kladú kapitalizmu, [...] ale v civilizačných voľbách, ktoré predkladajú ako neodvratné: demokracia spolupracujúcich výrobcov alebo planetárna blokáda: socializmus alebo ekofašizmus“* – cituje Gorza. Ekologická kríza si vyžaduje politické riešenie, ktoré nesmie byť techno-fašistické. Spojenie s marxizmom umožňuje Gorzovi prepojiť tendenciu miery zisku klesať, vedúcu k nadprodukcii spojenej

s tvorbou potrieb, plánovaným zastarávaním a krízou reprodukcie v podobe nevyhnutnosti regenerovať životné prostredie, čo má vplyv na cenu konečných produktov. Gorz zdôrazňuje, ako kapitalizmus v snahe akumulovať vytvoril relatívnu vzácnosť (novú chudobu) a zároveň absolútnu vzácnosť (degradáciu životného prostredia). V tomto zmysle sa ekológia netýka len kvantifikácie v podobe externých obmedzení, ale aj osobnej a kolektívnej autonómie – tej musia byť podriadené priemyselné technológie, a nie naopak. Mali by sme menej pracovať, lepšie spotrebúvať a reintegrovať kultúru do každodenného života.

Štvrtá kapitola sa venuje vzťahu Marxa a marxizmu k problematike životného prostredia. Na jednej strane sa dá Marx vnímať ako podporovateľ neobmedzeného rozvoja produktívnych síl počas kapitalizmu. Na druhej strane sa dá vnímať ako vedomý si nekonečnej podmienenosti ľudskej existencie prírodou. Podľa autora Marx nevnímal rast ako nekonečný cieľ, ale ako dočasný, charakteristický pre jednu etapu vývoja, ale nie nevyhnutný neskôr, keď bude jednoduchšie uspokojovať ľudské potreby. Na tomto základe možno nájsť spoločnú reč medzi obhajcami nerastu a marxistami, avšak bodom sporu môže byť otázka foriem vlastníctva. Tu niektorí nerastoví aktivisti neproblematizujú spojenie medzi dominanciou trhu a súkromným vlastníctvom na jednej strane a tvorbou zisku a ekonomickým rastom na strane druhej. Marxistická tradícia naopak predpokladá kritiku dominancie súkromného vlastníctva.

Catia Gregoratti a Riya Raphael v piatej kapitole poukazujú na dlhodobé ignorovanie feministickej kritiky nerastovými autormi, ktoré

sa však v poslednom období začína obracať. Pôvod nerastu nachádzajú vo feminizme Marie Mies a Marilyn Waring, pričom uznávajú, že Mies a Waring nikdy nehovorili alebo neobhajovali nerast alebo post-rast. Mies už v roku 1986 odmieta možnosť, že by neko-nečná akumulácia mohla viesť k oslobodeniu žien. Ničí totiž ľudskú esenciu a ženskú vládu nad svojimi životmi a telami. V roku 1997 potom – stavajúc na Rose Luxemburgovej – tvrdí, že neobmedzený rast je tu vždy na úkor iných (kolonizovaných). Marilyn Waring v roku 1988 publikovala kritiku konceptu HDP pre ignorovanie ženskej práce a využívanie prírodných zdrojov. Autorky kritizujú, že hoci nerastová literatúra uznáva prínos Waring týkajúcu sa HDP, ignoruje hlavný bod, ktorým je kritika nedocenenia prispievania žien a prírody k bohatstvu.

Ekaterina Chertkovskaya sa v šiestej kapitole venuje intelektuálnym zdrojom nerastu v Rusku a Sovietskom zväze, ako aj politikám rastu v tejto krajine. Sovietsky zväz bol od svojho počiatku vedený prorastovou vládou, Lenin v roku 1920 povedal, že komunizmus je moc Sovietov a elektrifikácia celej krajiny, pretože priemysel sa nedá bez elektrifikácie rozvinúť. Zároveň však v 20. rokoch minulého storočia existoval priestor pre vznik sovietskej ekológie. V roku 1929 vzniklo 61 *zapovenikov* – priestorov ochrany a vedeckého bádania, ktoré posúvali ďalej vedu o životnom prostredí. S nástupom Stalina však došlo k posunu smerom k rastu a industrializácii. Ten bol súčasťou kultúrnej zmeny v prospech dobiehania Západu a rast ostal základom sovietskej politiky až do pádu minulého režimu. Prírodu ničiace politiky však mali za následok vznik ekologic-

kých protestov a snaha otočiť riekou Sibír bola zastavená v roku 1986 pre tlak verejnosti. Výsledkom tohto tlaku bol v roku 1988 aj vznik Štátneho výboru na ochranu prírody. Nástup kapitalizmu znamenal potvrdenie významu rastu a Putinovým cieľom sa stalo zdvojnásobenie HDP. Hoci Putin bol kritizovaný, táto kritika nikdy nevedla ku kritike snahy o hospodársky rast. Počas jeho vlády došlo v roku 2000 k zrušeniu zmieneného Štátneho výboru na ochranu prírody. V roku 2016 vznikla Strana rastu, definujúca sa ako konštruktívna opozícia. Alexej Navalnyj, dôležitá postava ruskej opozície, podobne kritizuje nedostatok rastu počas Putinovej vlády. Téma ekológie bola síce využitá, avšak viac v zmysle podpory romantickú predstavy ruskej prírody. Chertkovskaye kapitola je prínosná krátkymi priblíženiami autorov, ktorí by sa dali považovať za predchodcov či spojencov nerastu, a to od 19. storočia po súčasnosť. V závere sa zmieňuje o tom, že dnes možno identifikovať niekoľko iniciatív, ktoré by sa dali priradiť k nerastu ako boj proti odpadu, znečisťujúcim továrňam a privlastňovaniu si prírody.

Stefania Barca sa v desiatej kapitole venuje problematike práce a nerastu. V prvej časti poukazuje na nedostatočnosť snahy odpútať sa od vnímania práce ako tradičnej práce za mzdu vykonávanú prevažne mužským proletariátom. Tri prístupy („odmietnutie práce“, ekofeminizmus a komunitné ekonomiky) prácu konceptualizujú inak a inak potom vyzerá aj „revolučný“ aktér, ktorým viac nie je odborové hnutie, ale – naopak – hnutie týkajúce sa rôznych otázok, napr. bývania, interrupcií, verejných služieb atď., jednoducho nové sociálne hnutie. V druhej časti kapitoly autorka argu-

mentuje, že nerast by mal do svojho konceptuálneho rámca zahrnúť prácu za mzdu, aby si ju neodcudzil, keďže stále ešte je základom kapitalizmu (toto tvrdenie je štatisticky sporné – na svete je množstvo práce, ktorá sa nevykonáva za mzdu v tradičnom poňatí práca vz. kapitál). Zároveň dnes platí, že spoločenský blahobyť závisí od ničenia životného prostredia – práca za mzdu sa stala súčasťou problému, čím sa vytvára silný rozpor medzi zamestnancami a zamestnankyňami na jednej strane a environmentálnou politikou na strane druhej. Spojenie problematiky námezdnnej práce a životného prostredia sa tak musí stať kľúčovou politikou nerastu a je základom tzv. „environmental labour studies“. Prvým krokom je odmietnutie vydierania medzi zamestnanosťou a zdravým životným prostredím, príkladom je neúspech v talianskom Tarante, kde sa zamestnanci rozhodli súhlasiť s predajom talianskej oceľárskej továrne indickému Arcelor Mittal namiesto zelenej transformácie regiónu. Druhým bodom je spravodlivá tranzícia, predpokladajúca masívne investovanie do zelených pracovných miest. A napokon tretím bodom je obsadenie produkcie – zabratie opustených tovární (ako v Argentíne), samospráva na pracovisku prostredníctvom rád pracujúcich alebo odborov, či družstvá alebo sociálne podniky. Príkladom môže byť obdobie španielskej občianskej vojny, keď zamestnanecké rady kontrolovali tri štvrtiny ekonomiky krajiny a viedli k zvyšovaniu efektívnosti a rovnosti.

Jedenásta kapitola sa venuje kritike peňazí. Alf Hornborg vyčíta nerastovému hnutiu, že akceptuje dizajn peňazí taký, aký je, a nesnaží sa ho meniť. Špecificky sa venuje Mary Mellor, ktorá zachádza azda najďalej a usiluje sa

o také nastavenie peňazí, aby nevedlo k tlaku na rast prostredníctvom úrokov. Súhlasí s ňou, že je potrebná centrálna autorita na administráciu peňazí a udržateľnej ekonomiky, avšak kritizuje jej akceptáciu peňazí s tzv. všeobecným cieľom (general purpose money). Problémom nie je len spôsob, akým peniaze vznikajú a ako cirkulujú v spoločnosti, problémom je, že dokážu kúpiť čokoľvek. Vytvárajú súmerateľnosť všetkého. Ak sa dá kúpiť čokoľvek, logicky nasleduje, že človek bude hľadať najlacnejšiu prácu a prírodné zdroje. Táto logika je rovnaká pri peniazoch, ktoré sa dajú úročiť, aj pri tých, ktoré sa úročiť nedajú. Podľa Hornborga sa Mary Mellor mylí, keď tvrdí, že nejaká forma peňazí existovala v každej ľudskej spoločnosti. V tradičných kultúrach totižto peniaze nemohli kúpiť všetko. Existovali jednoducho nemonetizované spoločenské sféry. Príkladom špeciálnych peňazí by mohla byť nemožnosť kúpiť časť pralesa za tie isté peniaze ako kokakolu alebo jedlo za tie isté peniaze ako investície na Wall Streete. Tým by sa izolovali zdroje potrebné pre udržateľnosť od abstraktných tokov kapitálu. Takéto oddelenie uznáva aj Mellor, ale neuvedomuje si, že si vyžaduje obmedziť súmerateľnosť hodnôt cez peniaze. Trh by tak bol rozdelený na lokálny – s hodnotami lokálnej komunity a biofyzického metabolizmu, a globálny – s prúdom informácií a sofistifikovanými produktmi. Nešlo by pritom o lokálne alternatívne meny, ale národnú menu určenú iba pre lokálne použitie. Zabraňovala by napríklad aj nákupu lacných potravín zo zahraničia a navádzala k opravovaniu vecí. Nízke mzdy a slabá environmentálna legislatíva by viac neboli komparatívnou výhodou v medzinárodnom obchode.

Santiago Gorostiza v dvanástej kapitole vysvetľuje obojakosť konceptu autarkie. Na jednej strane je to ekologický koncept sebestačnosti, na druhej ide o politický koncept spojený s fašizmom. Taliansky a nemeckí fašisti sa usilovali o autarkiu na úrovni národného štátu, prípadne Európy. Základom tejto autarkie bola etnicita a jej predpokladom bolo spojenie s kolóniami, ktoré mali sebestačnosť zaistiť. Ekologická sebestačnosť však môže byť nemej problematická. Dediny či komunity počas feudalizmu nepredstavovali žiaden demokratický ideál. Zároveň však môže ísť aj o emancipačné projekty antisystémových komunit v sedemdesiatych rokoch v USA. Táto sebestačnosť je oproti tej fašistickej na omnoho nižšej úrovni. Dôležitým argumentom aj tu však je maskulínny charakter autarkie – predpoklad nezávislosti od ostatných, ktorého opakom je zraniteľnosť a vzájomná závislosť feminínnych hodnôt. Z tohto pohľadu je sebestačnosť problematická vo všeobecnosti. Určitá úroveň decentralizácie a lokálnej sebestačnosti je ekologicky nevyhnutná, avšak prínosná môže byť aj otvorenosť komunit či jednotlivcov voči vonkajšiemu svetu.

V poslednej kapitole Giacomo D'Alisa poukazuje na ignoranciu štátu v literatúre venujúcej sa nerastu. Za príčinu považuje anarchistické zázemie, z ktorej prax nerastu často pochádza. Zároveň reprodukuje výskum, že väčšina politik nerastu sa nachádza na úrovni štátu. V kapitole poskytuje prehľad nerastovej literatúry, ktorá sa nejakým spôsobom štátu venuje, aby prišiel s vlastnou koncepciou integrálneho štátu pochádzajúcou od Gramsciho. Tá prekonáva paradox odmietania štátu a vytvárania politik na štátnej úrovni. Integrálny štát by mal

spájať občiansku spoločnosť s byrokratickým aparátom. Teda samotný štát by podporoval sociálne hnutia, komunitné projekty, jednoducho lokálne nerastové alternatívy a bol by tak iba nadstavbou a nie prekážkou nerastu. Ako príklad D'Alisa používa politiku maximálneho príjmu. Ten „nariadi“ štát, ale bude mať dosah na existujúce menšie jednotky, na univerzite napríklad na rovnosť medzi upratovačom a dekanom.

Celkovo sa dá recenzovaná kniha považovať za užitočný posun v postupnom budovaní nerastovej politickej ekonomie. Podobných kníh však musí byť výrazne viac, aby sa dalo hovoriť o novej životaschopnej ekonomickej paradigme.

Tomáš Profant

NOVOSÁD, F.: **Zabudnúť na Marxa.**¹ Bratislava : Iris, 2018, 207 s., ISBN 978-80-8200-020-0

NOVOSÁD, F.: **Forgetting Marx.** Bratislava : Iris, 2018, 207 p., ISBN 978-80-8200-020-0

Profesor František Novosád vo svojej knihe s názvom *Zabudnúť na Marxa* chce dať zbohom Marxovi, zabudnúť na neho. Zodpovedá tomu nielen titul knihy, ale aj čierna farba jej obálky. Vlastný obsah knihy však tejto odpovedi nezodpovedá. Rozhodujúca časť textu je venovaná osobitému výkladu Marxových záverov o funkciách kapitálu, tovare, dialektike

¹ Recenzia vychádza z textu štúdie Dinuš, P.: O „zabudnutí“ na Marxa. In: *Philosophica critica* 6, 2020, č. 2, s. 79-90.